

УДК 159.9+179.9

ОЛЕНА БАБЧУК

м. Одеса

L.Babchuk@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Грунтовний теоретико-методологічний аналіз показав, що багато інформації про психологічні явища, які належать до проявів толерантності та якості, що тісно пов'язані з нею, міститься у факторах особистості, виділених Р. Кеттеллом. На цьому етапі дослідження ми вирішуємо завдання вивчення факторної структури особистості осіб (майбутніх психологів) з різним типом толерантності. У якісній структурі толерантності були виявлені і описані компоненти: емоційні, когнітивні і поведінкові. Дослідження вираженості цих компонентів дозволяє диференціювати прояви толерантності у різних осіб. Було проведено якісний аналіз, який дозволяє групувати досліджуваних за певною ознакою і вивчати їх психологічні особливості.

Ключові слова: толерантність, факторна структура особистості, якісні показники толерантності.

Сьогодні в українському суспільстві практично відсутні об'єктивні підстави для розвитку у особистості толерантності. Пов'язано це насамперед із ослабленням ролі держави і падінням її авторитету в суспільстві й у світі, економічною кризою, девальвацією цінностей вітчизняної історії та культури. До числа «негативних» чинників можна віднести: криміналізацію суспільства; скорочення можливостей для «чесної» праці; поширення бідності; кризу сім'ї, поступове руйнування традиційних родинних зв'язків; універсалізацію товарно-грошових відносин, унаслідок якої культ грошей охоплює все більш широкі прошарки суспільства [8].

До суб'єктивних чинників ми відносимо індивідуальні особливості людини: її психофізіологічні властивості, генетичні особливості, задатки і здібності, професійні й особистісні характеристики, ступінь освіченості та кваліфікації, практичний життєвий досвід, рівень засвоєння моральної культури і розвиненість свідомості. Суспільні умови розвитку особистості, ступінь її соціальної зрілості й активності, психічний настрій, особистісні якості, характер і зміст соціальних протиріч, економічні, політичні, культурні та побутові умови складають середовище становлення і розвитку людини як соціального об'єкту. Характер міжособистісних відносин, заснований на толерантності, зумовлює ефективне становлення толерантної особистості.

В силу актуальності проблеми досить широко представлені сучасні дослідження психологічних особливостей толерантності особистості (О. Г. Асмолов, Л. М. Дробіжева, О. Ю. Клепцова, Л. І. Рюшшина, А. Г. Скок, Г. У. Солдатова, Ю. В. Тодорцева, Т. В. Углова та інші). Толерантна особистість характеризується високою потребою в міркуваннях, пошуку, глибокому аналізі інформації про світ, що важливо для відносин між людьми, подіями тощо. Тобто толерантні люди вмотивовані розширювати знання про своє оточення і вони менш сприйнятливі до впливів, що мають за мету змінити їхні настанови. При цьому вони не відчують сильної потреби структурувати всю інформацію і знання, які в них є. Для них важливіше збирати нову інформацію, бути відкритими новому знанню і досвіду, що передбачає постійну готовність до змін. Такі люди не прагнуть спрощення ради чітких і ясних відповідей на всі запитання. Як наслідок, у них низька потреба в когнітивній завершеності, що виражається у відсутності прагнень до швидких висновків, суджень і до постійності, фіксації на певних знаннях [1; 9].

На думку деяких дослідників (В. Г. Маралов, О. П. Садохін, В. О. Сітаров та ін.), позитивне розуміння толерантності досягається через з'ясування проявів її протилежності – інтолерантності або нетерпимості. Це свідчить про те, що кожній особистості в різному

ступені притаманні такі якості, що характеризують її з боку толерантності або інтолерантності. Однак не сама наявність цієї властивості, а її специфічні прояви, різні сполучення її компонентів відрізняють одного індивіда від іншого.

За даними Сухих Е. С. інтолерантні особистості мають низьку потребу в пізнанні, вони уникають розширення знань про світ та довколишніх людей і не отримують у цьому процесі задоволення. Як наслідок, їхнє мислення характеризується прагненням до найменших когнітивних зусиль, піддатливістю до впливу навіть слабких аргументів, стереотипизації. Такі люди прагнуть визначеного знання, чітко структурованої інформації стосовно різних аспектів життя. Вони віддають перевагу зупинити пошук нової інформації, але не відчувати неструктурованість, невизначеність, сумніви. Тому в них наявна схильність до однозначної інтерпретації подій, вчинків людей, до категоричних оцінок тощо. Будь-яка неузгодженість, інформація та знання, що постійно змінюються, приносять їм дискомфорт. Вони нетерпимі до невизначеності, прагнуть когнітивної завершеності. Інтollerантність, у такий спосіб, супроводжується прагненням до швидких рішень, до швидкого досягання завершеності та прагненням до постійності, до блокування надходження нової інформації. Людина стає закритою системою, що уникає нової інформації, робить помилкові судження, неадекватно оцінює своє оточення [8].

У дослідженнях [2] наголошується на тому, що толерантність як особистісна характеристика формується під впливом багатьох факторів, тобто залежить від багатьох інших якостей особистості. Досить важко чітко виокремити групу якостей, що не є проявами толерантності, окремі її форми, види, структурні компоненти. Проте вченими окреслюються особистісні детермінанти толерантності (здатність до емпатії, стійкість до невизначеності, гнучкість мислення, альтруїзм, комунікативні якості, відчуття безпеки та захищеності, здатність до довіри, внутрішній локус контролю, вміння брати на себе відповідальність тощо), когнітивні характеристики толерантної особистості (висока потреба в

пізнанні, відсутність потреби у структурі та когнітивній завершеності), структура особистості, що зумовлює схильність до толерантного ставлення (неавторитарна особистість, яка впевнена в собі, вміє впоратись із власними страхами і тривогою, з базовою довірою до життя, із здоровим Его тощо).

На основі наукових даних про толерантність, і положень про якісні метахарактеристики індивідуальності (О. П. Саннікова) [5; 6] в структурі цієї властивості нами були виділені емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти: Емоційний компонент толерантності: високі значення даного показника (ЕТ+) свідчать про схильність особи до прояву інтересу, позитивного відношення до іншої людини, про схильність до переживання і прояву (експресія: міміка, пантоміміка, виразні рухи і так далі) таких емоцій, які характеризують ухвалення іншої людини. Низькі значення (ЕТ-) указують на емоційне неприйняття іншу людину, прояв емоційної нестриманості, агресивності, дратівливості, емоційної холодності, відчуженості, зневаги аж до емоційної нетерпимості. Когнітивний компонент толерантності: високі значення даного показника (КТ+) свідчать про позитивні або нейтральні думки і установки про іншу людину, про його позицію, віру, установки і т. д. Домінування когнітивного компоненту толерантності свідчить про наявність таких розумових характеристик і знань, які дозволяють особі зрозуміти іншу людину. Низькі значення даного показника (КТ-) указують на наявність таких думок, при яких важко зрозуміти і прийняти права іншої людини на свою позицію, на свої відчуття і дії. Поведінковий компонент толерантності: високі значення даного показника (ПТ+) свідчать про схильність особи приймати іншу людину як носія інших форм поведінки, вибудовувати свою поведінку так, щоб дозволяти іншому бути самим собою. Це зовнішня демонстрація позитивного відношення до інших людей, прояв поблажливості, стриманості, ця поведінка, що не порушує права інших людей і тому подібне. Низькі значення показника (ПТ-) характеризують людину нетерпимого, нестриманого, такого, що імпульсний проявляє свою незадоволеність іншою людиною, подіями, ситуаціями;

людини ворожого по відношенню до чужої думки, до іншої позиції опонента. Відсутність поведінкової толерантності (низькі значення даного показника) може виявитися в жорстких і різких реакціях по відношенню до іншої людини, до його висловів, його поведінки; у озлобленості і навіть схильності до насильницьких дій.

Досить багато інформації про психологічні явища, які належать до проявів толерантності міститься у факторах особистості, виділених Р. Кеттеллом, а саме: відсутність трижовності, нефрустрованість, самодостатність, самовпевненість, довірливість та ін. [9]. Вивчення толерантності у контексті широкого спектру рис особистості, що представлено у даній факторній моделі, дозволить не тільки виявити закономірні зв'язки між означеними факторами і показниками толерантності, а й описати психологічні характеристики толерантності майбутніх психологів.

Отже, метою даної статті є виклад результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей осіб – майбутніх психологів із різними типами толерантності.

Для діагностики толерантності було використано «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» (О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук) [4], «Індекс толерантності» (Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Е. Хухлаев, Л. А. Шайгерова) [2]; для вивчення психологічних особливостей особистості, а також для складання психологічних портретів використовувався «16-факторний особистісний опитувальник» (Р. Кеттелл) [3]. В даному емпіричному дослідженні брали участь 56 осіб – студенти соціально-гуманітарного факультету зі спеціальності «Психологія» Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Отримані емпіричні дані підлягали кореляційному аналізу, в результаті чого, додатні кореляційні зв'язки між якісними показниками толерантності та показниками толерантності за методикою «Індекс толерантності», свідчать про те, що етнічна і соціальна толерантність – це толерантність до представників різних етнічних груп і соціальних меншостей, а ці види толерантності можуть проявлятися «номінально», а не «реально», оскільки

не всі люди часто спілкуються із зазначеними представниками людства і суспільства в реальному житті. Тим часом, на рівні світоглядних установок і почуттів вони можуть відчувати позитивне або нейтральне ставлення до них. Наприклад, деякі особи висловлювали, в період дослідження, свої думки про те, що толерантно ставляться до певних етнічних чи соціальних груп, але при реальному зіткненні, зустрічі, в дійсності, змушені були признатися у зворотньому.

Також завдяки проведеному кореляційному аналізу було встановлено характер взаємозалежностей між різнорівневими показниками толерантності, взаємозв'язки із релевантними їй прояву властивостями особистості.

Проведений кореляційний аналіз дав підстави для якісного аналізу, який дозволяє групувати досліджуваних за певною ознакою і вивчати їх психологічні особливості. Були виявлені групи осіб із вираженістю певного якісного показника толерантності: із домінуванням емоційного показника – група представників емоційного типу толерантності – ЕТ, в кількості 12 осіб; когнітивного показника – група представників когнітивного типу толерантності – КТ, 7 осіб; поведінкового показника – група з поведінковим типом толерантності – ПТ, 13 осіб.

Отже, представники емоційного типу толерантності (ЕТ) виявили низький рівень емоційно-напруженості. З одного боку, у цьому є позитивна сторона – вони не схильні до фрустрації, а, значить, певною мірою застраховані від стресів; з іншого – низькі значення фактору свідчать про прояв лінощів, недостатню вмотивованість, можливо, апатичність.

З боку афектотимії вони характеризуються також як особи з когнітивним типом толерантності. Низькі значення за фактором довірливості вказують на притаманні їм якості внутрішньої розслабленості, щирість, вільність від залежності, здатність прощати, розуміти інших людей, ладити з ними, на терпимість і благодущність. Негативними проявами при цьому можуть бути почуття власної незначущості, вразливість, легкість забуття труднощів та складностей у власному досвіді, недбале ставлення до зауважень тощо.

Також представникам емоційного типу властиві більш виражені характеристики чутливості, ніж особам із когнітивним типом. Це, з одного боку, свідчить про їх більш виражену здатність до співчуття і співпереживання, що узгоджується із психологічною сутністю емоційної толерантності; з іншого – вказує на проявленість таких якостей як легковажність, мінливість, неспокій, залежність, очікування уваги від інших, нав'язливість, пошук підтримки, симпатії тощо. У поєднанні з такими характеристиками як експресивність, захопленість, безтурботність, життєрадісність, енергійність, щирість, динамічність і інтенсивність емоційності та товариськості, прагнення до соціальних контактів, а також розвинена увага, схильність до ідеалізації, мрійливість, духовні інтереси, творчий потенціал.

Вище зазначені властивості складають досить повний психологічний портрет особистостей із яскраво вираженим емоційним компонентом толерантності, що схильні до активного прояву інтересу до світу оточуючих людей, до переживання емоцій прийняття і їх виразу.

Особам із когнітивним типом толерантності (КТ) властиві радикалізм, аналітичність, критичність, інтелектуальні інтереси, інформованість, схильність до вільнодумства, недовіра авторитетам, сердечність, доброту, відкритість, уважність до інших та очікування того ж від них, прагнення до приєднання і спілкування; чутливість, здатність до емпатії, терпимість до себе і оточуючих. Вони можуть бути зайво м'якими, залежними. Серед властивих їм негативних проявів слід назвати манірність, пихатість, удавання, безконтрольне фантазування. Але при цьому є позитивна сторона – витонченість, артистичність, схильність до романтизму, художність сприйняття світу.

Деякі з перерахованих якостей суперечать один одному, але необхідно пам'ятати, що жива людина дійсно може бути суперечливою за своєю емоційною природою. Протиріччя можуть проявлятися на рівні думок і поведінки. Також треба враховувати те, що унікальне поєднання зазначених якостей завжди є балансом між протилежностями: якщо більше виявлені раціональні якості,

іншими будуть і якості емоційності, інтуїції тощо.

У факторній структурі особистості досліджуваних осіб радикалізму більше, чим чутливості, це і може бути свідоцтвом того, що раціональний початок, схильність вільно, необмежено мислити в них виражене більше, що поєднує чутливість, залежність, м'якосердя, інтуїцію тощо. Також цим особам притаманні якостями самодостатності і соціальної сміливості. Це свідчить про їх здатність самостійно приймати рішення, незалежними від групи. Вони товариські, добродушні, чуйні, вільні. Серед притаманних їм якостей можуть мати місце безтурботність, нерозуміння небезпеки тощо. Невисока напруженість виражається як розслабленість і спокій, стриманість і задоволеність, нефрустрованість. У них можна констатувати наявність збалансованого контролю за допомогою як інтелекту, так і емоцій. Такі особи не характеризуються жорсткою врівноваженістю, але й не піддаються повністю впливу емоцій.

Особи з поведінковим типом толерантності (ПТ) характеризуються як проникливі, емоційно витримані. Вони вміють поводити себе в суспільстві, мають вишукані естетичні уподобання, достатньо дипломатичні. Потреба у спілкуванні, інтерес до нових людей, потреба ділитися своїм внутрішнім світом з іншими відображаються на рівні усталеності, тобто, такі особи схильні зав'язувати нові стосунки, особливо якщо цьому сприяють зовнішні обставини, і стійким прихильністю при цьому може приділятися вже менш уваги. Психологічний портрет представників поведінкового типу толерантності доповнюється якостями безпечності, емоційною стабільністю та помірним вираженням кортикальної живості. Це єдиний із усіх типів, що має такі характеристики як схильність до енергійної реалістичної поведінки, здатність до управління інтелектом, готовність об'єктивно вирішувати життєві проблеми, а також має якості відособленості, прямолінійності мислення.

Висновки. 1. Психологічний аналіз показав, що представників виділених типів можна охарактеризувати як толерантних, однак особи з когнітивним і емоційним типами виявили

більше «толерантних» рис, ніж представники поведінкового типу. 2. Щодо факторної структури особистості представників якісних типів, вона відображає психологічну сутність домінуючого прояву толерантності, який властивий кожному з них.

Перспективами розробки даної проблеми є розробка програми корекції та розвитку толерантності.

Список використаних джерел

1. На пути к толерантному сознанию / отв. ред. А. Г. Асмолов. М. : Смысл, 2000. 255 с.
2. Психодиагностика толерантности личности / под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. М. : Смысл, 2008. 172 с.
3. Рукавишников А. А., М. В. Соколова. Факторный личностный опросник Р. Кэттелла. Руководство по использованию. Санкт-Петербург, 1995. 89 с.
4. О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригіналь-

ної методики. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2011. Т. 2. С. 68–73.

5. Саннікова О. П. Феноменология личности: Избранные психологические труды. Одесса: СМЛ, 2003. 256 с.
6. Саннікова О. П. Формально-динамические и качественные метахарактеристики индивидуальности. *Наука і освіта.* 2007. № 6–7. С. 30–32.
7. Солдатова Г. У. «Толерантность – норма жизни в мире разнообразия». *Вопросы психологии.* 2002. № 1. С. 132–135.
8. Сухих Е. С. Социально-перцептивный стиль и диспозиции личности как факторы толерантности: дис ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Кубанский государственный университет. Краснодар, 2006. 143 с.
9. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч. - метод. ст. / ред. С. К. Бондырева. 2-е изд., стер. М. ; Воронеж: Изд-во МПСИ: МОДЭК, 2003. 367 с.

OLENA BABCHUK

Odesa

FEATURES OF TOLERANCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

The detailed theoretical and methodological analysis showed that there is a lot of information on the psychological phenomena which belong to manifestations of tolerance and qualities, closely related, contains in the factors of the personality allocated with R. Kettell. At this investigation phase we solve a problem of studying of factorial structure of the identity of persons (future psychologists) with various type of tolerance. In qualitative structure of tolerance components were revealed and described: emotional, cognitive and behavioral. The research of expressiveness of these components allows to differentiate manifestations of tolerance at different persons. The qualitative analysis which allows to group examinees in a certain sign was carried out and to study their psychological features.

Key words: tolerance, intolerance, factor structure of personality, quality indicators tolerance.

ЕЛЕНА БАБЧУК

Одесса

ОСОБЕННОСТИ ТОЛЕРАНТНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Подробный теоретико-методологический анализ показал, что много информации о психологических явлениях, которые относятся к проявлениям толерантности и качествам, тесно связанных с ней, содержится в факторах личности, выделенных Р. Кеттеллом. На этом этапе исследования мы решаем задачу изучения факторной структуры личности лиц (будущих психологов) с различным типом толерантности. В качественной структуре толерантности были выявлены и описаны компоненты: эмоциональные, когнитивные и поведенческие. Исследование выраженности этих компонентов позволяет дифференцировать проявления толерантности у разных лиц. Был проведен качественный анализ, который позволяет группировать испытуемых по определенному признаку и изучать их психологические особенности.

Ключевые слова: толерантность, факторная структура личности, качественные показатели толерантности.

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2018